

Oppfølging av særlig verdifulle
kulturlandskap i Sør-Trøndelag

RAPPORT:

TYDAL KOMMUNE

Innhold:

- Beskrivelse av kommunen
- Aune – Brekka – Svelmo
- Hilmo og Græsli
- Husvold – Kirkvold – Fossan

www.fylkesmannen.no/kulturlandskapsprosjektet

FYLKESMANNEN I SØR-TRØNDELAG
Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Fylkesmannen i Sør-Trøndelag

Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Statens Hus

7468 TRONDHEIM

Besøksadresse: E. C. Dahls gate 10

Tlf: 73 19 90 00

postmottak@fmst.no

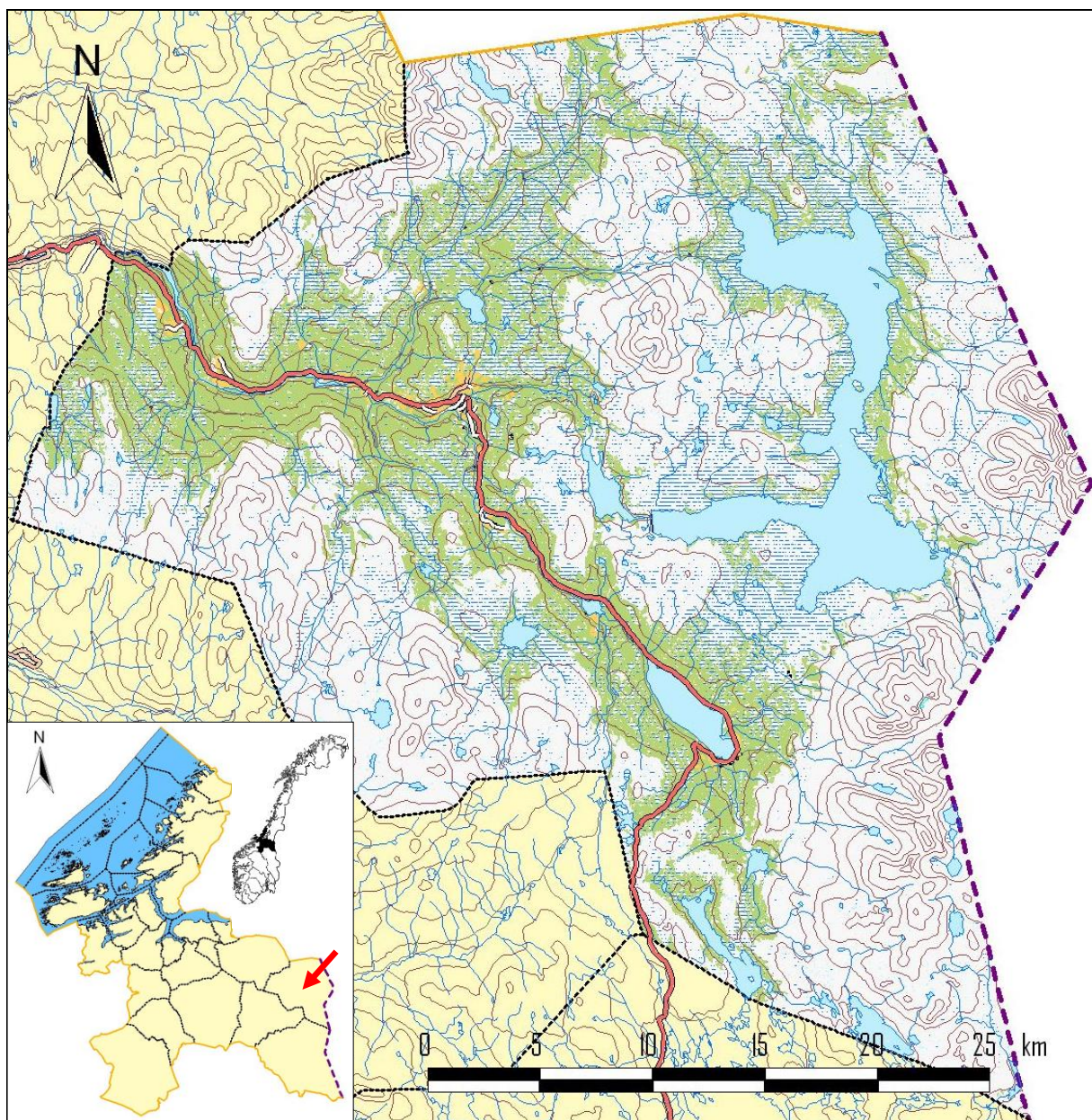
www.fmst.no

TITTEL Oppfølging av særlig verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag. Rapport: Tydal kommune	DATO 29.03.2006
FORFATTER Vigleik Stusdal	ANTALL SIDER
PROSJEKTLEDER/-ANSVARLIG Laila Marie Sorte/Per Joar Gunnes	STIKKORD Kulturlandskap Tydal
UTGITT AV Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, avdeling for landbruk og bygdeutvikling	

Innhold

1	Beskrivelse av kommunen	1
2	Aune – Brekka – Svelmo	2
3	Hilmo og Græsli	13
4	Husvold – Kirkvold – Fossan.....	24
5	Kilder.....	35

1 Beskrivelse av kommunen

Figur 1. Kart over Tydal kommune. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/
tillatelsnr. MAD 12002-R127454.

2 Aune – Brekka – Svelmo

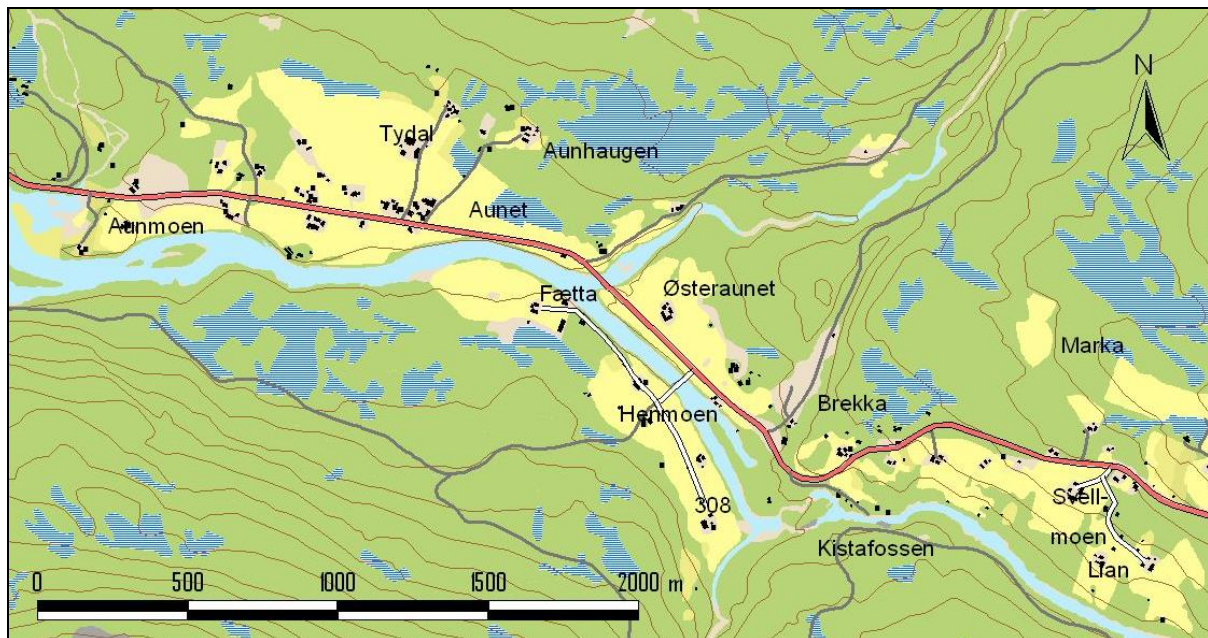
Befart: Medio juli 2005

Höh.: 300-400 m

Beskrivelse av området

Området Aune – Brekka – Svelmo ligger vest for kommunesenteret Ås, og avstanden fra sentrum til bygdetunet Brekka er ca. 3 km. Området ligger like inntil elva Nea (hovedsakelig på nordsiden av denne) og riksvegen går gjennom området parallelt med elva, figur 2.

Arealene vest for Brekka er knyttet til et flatere parti i dalbunnen (Neadalen), mens arealene øst for Brekka ligger i ei sørvendt li. Selve Brekka ligger like ovenfor Kistafossen, ved en kort, bratt stigning i dalføret. Betydningen av navnet ”Brekka” er da også ”bakken”. Området utgjør en typisk gårdsgrend for Tydal, med både større og mindre bruk i blanding.

Figur 2. Kart over området Aune - Kistafoss - Brekka. Elva og riksvegen er sentrale elementer i området. Kartdata: Geovekst GV-L 0900.

Berggrunnen i området er variert med flere ulike bergarter. Vest for Brekka består den delvis av glimmerskifer, delvis av trondhemitt (NGU 2006). Ved Brekka og Kistafossen består berggrunnen delvis av glimmerskifer, delvis av hornblendegabbro. Øst for Brekka er det grågrønn leirskifer som dominerer. Både glimmerskifer og gabbro er næringsrike bergarter som forvitrer lett, og som derfor gir svært gode forhold for plantevekst (miljolare.no 2006). Berggrunnen er i det meste av området, med unntak av områdene nærmest Brekka, dekket av tykke lag med avsetningsmateriale. Avsetningene er fraktet hit med bre og vann, og kan derfor ha en annen sammensetning enn berggrunnen på stedet.

Jordbruksarealene på flatene vest for Brekka, er for det meste dekket av vannavsetninger. Nord for Nea er det breelvavsetninger som dominerer hele arealet, mens Fætta og Henmoen ligger på elveavestninger. Øst for Brekka består jordsmonnet av et tykt lag morenemateriale, mens morenematerialet ved selve Brekka er noe tynnere.

Nåværende og tidligere drift

Gårdsdrifta på Aune er gammel. At grenda er kirkested er et tydelig tegn på dette. Grenda har en blanding av større og mindre bruk, de fleste liggende på de flate arealene i dalbunnen. De tre gårdene på Aune som i dag er i drift med kyr, hører alle til Aune Østre. Dette er Bortstuggu, Nordpågjerdet og Olagarden. I tillegg er småbruket Aunhaugen skilt ut fra Aune Østre, men dette er i dag ikke i drift. På Auntrøa er det produkskjon av gras for salg og pelsdyroppdrett.

Den gamle drifta med mange ulike dyreslag i kombinasjon med korn og grønnsaksproduksjon til eget bruk er det for lengst slutt på og mange av gårdene er nedlagt. Jorda på de fleste av de nedlagte gårdene, som Grubba, Gunnheim, Litl-Bakktrøa, Hyttmoen og Østeraunet er bortleid, noen også til bruk utenfor bygda.

All jord på Aune er oppdyrka og brukt til grasproduksjon. Det meste er helt flat fastmark, godt egnet for moderne drift. Det er nesten ikke beitearealer i tilknytning til gårdene, da de tre bruka med kyr alle bruker fellesetra til beite. På grunn av aktiv drift og lettbrukt jord, er her så å si ikke gjengroing av innmark. Det er imidlertid kommet opp mye vegetasjon langs elva, og kantsoner og restarealer gror også igjen mange steder.

Det eneste beitet på Aune i dag, er på Heggneset. Der blir området vest for tunet beitet av kyr og hester. Tidligere var dette slåttemark, i likhet med de to store øyene i elva og elvebreddene. Disse arealene ble naturlig gjødslet ved flom og hadde høy produksjon. Slått av slike arealer var likevel mer vanlig i Selbu enn her i Tydal. Elva ble forbygd på 1930-tallet og er i dag regulert.

Fætta og Henmo, på sørsiden av Nea, hører også inn under Aune, figur 3. Fætta, Larshenmoen og Henmo Midtre har alle leid bort jorda. På Henmo Østre er det dyre- og ridesenter og derfor en del hestebeite rundt gården.

Figur 3. Henmo Midtre (t.v.) og Henmo Østre (t.h.) ligger på sørsiden av elva Nea, og er en del av Aune. På Henmo og Fætta er det bare Henmo Østre som har noe drift, de andre gårdene leier bort jorda.

Før hadde alle bruka sommerfjøs ved utmarksgrensa, og det var i den nære utmarka beitinga foregikk vår og høst. Dette er det nå slutt på, og disse arealene er nå grodd fullstendig til. Tidligere var det preg av hagemark her og lett fremkommelig. I dag dominerer busker og kratt undervegetasjonen i den nære utmarka.

Det nedlagte småbruket Brekka er overtatt av kommunen og i bruk som bygdetun. Gården er

Figur 4. I Svelmolian ligger flere småbruk. Drifta er i dag nedlagt på de fleste, men det meste av jorda slås og beites.

en intakt helhet av bygninger og kulturmark. Hele haugen vest for tunet beites av bygdetunets dyr, mens arealene på nedsida av veggen er bortleid som hestebeite.

Bosettinga i området er gammel, med funn av boplass fra yngre steinalder ved Svelmo Nedre. Den moderne bosettinga på Henmo, Østeraunet, Hyttmoen, Brekka og Svelmo kom i forbindelse med smeltehytta ved Kistafossen, som kom på 1700-tallet. Brekka ble etablert som husmannsplass under Østeraunet like før 1750 og ble selveierbruk i 1931.

Jorda på Brekka og Svelmo er bratt, men solrik, figur 4. Tidligere ble dette regnet som gode arealer, og her er ennå god vekst i lia. I dag er imidlertid den bratteste jorda bare egnet som beite. På Svelmo-gårdene blir den flateste jorda slått, noe som tilsvarer rundt halvparten av innmarksarealet på gårdene. I dag har bare to av de tidligere ni småbruka i Svelmolian dyr, i tillegg til at det beites på Brekka.

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i jordbrukslandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst i områder hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensyn til vårt biologiske mangfold.

Feltundersøkelser i området avdekket at de mest interessante arealene finnes i tilknytning til bygdetunet på Brekka. Her finnes en hel del beitede arealer som ikke gjødsles, og som dessuten har en næringsrik berggrunn under. Dette gjør at forholdene ligger til rette for høyt artsmangfold. Så å si hele arealet som hører Brekka til er å regne som gammel kulturmark.

Det finnes gammel kulturmark (naturbeitemark) både i haugen vest for bygdetunet og i lia ned mot elva og den nedlagte campingplassen. Denne lia er nå hestebeite, og det ble registrert et forholdsvis høyt mangfold av kulturmarksplanter, særlig interessant var funn av et eksemplar

Figur 5. I bakken nedenfor Brekka ble det funnet et eksemplar av den relativt sjeldne orkideen brudespore.

av brudespore, figur 5. Andre arter her er prestekrage, småengkall, gulaks, karve, engkvein, raudsvingel, bleikstarr, blåklokke, blåkoll, engfrytle, fuglevikke, mjøduert, markjordbær, firkantperikum, tveskjeggveronika, ryllik, harerug, kvitmaure, harestarr, flekkmarihand, blåknapp og legeveronika.

Beitet er forholdsvis godt nedbeitet og jordbunnen varierer for det meste fra frisk til fuktig, men tørre partier finnes også. Beitet ligger i veksling med skog (for en stor del gran) og her er mange steder oppslag av bjørk, selje og noe furu og gran, figur 6. Særlig rundt høyløa øst i beitet er det i ferd med å gro igjen. De vestligste deler av arealer er de mest interessante, men hele arealet har verdi som gammel kulturmark. Minst interessante er de flate arealene nederst ved den nedlagte campingplassen.

Figur 6. Hestebeitet nedenfor Brekka er gammel kulturmark med et relativt høyt artsmangfold. Vanlige arter her er prestekrage, småengkall, blåklokke, harerug og kvitmaure. Selv om beitet blir forholdsvis godt nedbeitet, er det oppslag av lauvtre mange steder.

I haugen ved bygdetunet er det hagemark med bjørk og innslag av gran og selje. Feltsjiktet har stort innslag av lyng, trolig som følge av lang tid uten beiting. Den åpne beitemarka rundt haugen er beitet av sau og kalver og har typiske kulturmarksarter som blåknapp, harerug, kvitmaure, finnskjegg, markjordbær, fjellmarikåpe, blåkoll, blåkløkke, prestekrage, ryllik, småengkall, gulaks, engkvein, raudsvingel, bleikstarr, engfrytle, tveskjeggveronika og legeveronika. Hele arealet bør regnes som gammel kulturmark.

I lia nedenfor tunet på Svelmo Midtre er det tidligere slåttemark, men her er i dag svært gjengrodd. Lengst øst i området, like ovenfor riksvegen, ligger et beite som har preg av natureng. Dette er tidligere slåttemark. Marken er en gammel husmannsplass litt nord for Svelmo, og hører inn under Åsgård Vestre. Den gamle slåttennga her blir beitet og har også et visst preg av natureng. Også på Hegneset beites gammel slåttemark.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende.

Det finnes en lang rekke svært gamle bygninger i området. Trekirka på Aune fra 1696 er av de eldste, men eldst er likevel Storaunstuggu fra 1666, figur 7. Den står på Nordpåjaret på Aune Østre og er den eldste bygningen i Tydal. Et annet hus her har steinkjeller fra ca. 1770, som står under et nyere hus. Denne hørte til det første våningshuset på Bortstuggu, etter at Aune Østre ble delt. Steinkjellere var vanlig under alle gamle trønderlåner, og ble brukt til lagring av poteter, melk og lignende, da de holdt en stabil, lav temperatur gjennom hele året.

Figur 7. Storaunstuggu på Aune Østre er fra 1666 og dermed den eldste bygningen i Tydal. Den gamle trønderlåna er i god originalstand og står i tilknytning til et gårdstun med flere tradisjonelle bygninger.

Heggneset, Aunmoen og Bakktrøa har alle gamle bygninger, Aunmoen fra 1851. Disse bruka er alle fraflytt, Heggneset allerede rundt 1930. Mange av bygningene står derfor til forfall. Ikke langt fra vegen står et sommerfjøs og ei høyløe tilhørende Heggneset.

Ved elva nedenfor Auntrøa ligger et tidligere ungdomshus, reist på begynnelsen av 1900-tallet. Like vest for tunet på Aunhaugen står et sagbruk og et sommerfjøs, begge fra midten av 1900-tallet. Like vest for brua på riksvegen over Løddølja, står en rest av ei gammel høyløe.

Langs Løddøljevegen ligger to smågårdsmiljøer. Det sørligste er et tidligere småbruk som nå kun er i bruk i fritidssammenheng. Her står også rester av ei gammel badstu fra ca. 1910. Gamlevegen fra 1800-tallet hadde bro over elva her, og brofundamentene står her ennå. Like på østsida av broa stod et ploghus, som det nå bare er en ruin igjen av. Det andre smågårdsmiljøet er en gammel husmannsplass, Auneaker, der bare stabburet står igjen i dag.

På Østeraunet ligger det i utkanten av innmarka øst for tunet ei smie, ei høyløe og et sommerfjøs. Attmed sommerfjøsset ligger en ruin, som kan ha vært et eldre sommerfjøs. Ved brua over Nea (til Henmo) står her en gammel melkerampe, noe som i dag er sjelden å se langs vegen. Øst for Østeraunet lå Hyttmoen. Dette bruket er i dag borte, og bare ei nyere høyløe står igjen her i utkanten av innmarka.

I det gamle tunet på Fætta står et tradisjonelt våningshus, fjøs og sommerstue. Disse bygningene er imidlertid i begynnende forfall. I utkanten av innmarka står et sommerfjøs eller ei høyløe. Det skal være rester av gravhauger her, om de ikke er dyrket bort.

Ved Larshenmoen står ei rekke bevaringsverdige bygninger. Blant disse er Tydal bygdesmie, der Thomas Henmo i sin tid blant annet fant opp Huitfeldtbindingen. Selve tunet på gården har vinterstue, fjøs og sommerstue med snekkerverksted i andreetasjen, noe som var en vanlig kombinasjon. Vest for tunet står et sommerfjøs i utkanten av innmarka, og sør for tunet ei høyløe.

Det gamle tunet på Henmo Midtre er i dag fraflytta, men har tradisjonelt våningshus, fjøs og stabbur i tunet. I tillegg er her to høyløer på innmarka til bruket. Også på Henmo Østre står flere gamle bygninger. Sør for gården ligger ruin av et sommerfjøs i ei lomme i skogen. Det går også en setersti forbi her.

Tydal hytte fra 1770-tallet til 1820 lå like nedenfor Brekka, ved elva like nordvest for kraftverket som står her i dag. Det er imidlertid svært lite synlige spor igjen av smeltehytta. Tydal kommunale kraftverk ble satt opp her i 1948, som det første kraftverket i Tydal. Det er i dag en del av museet, som ligger mellom Hyttmoen og Brekka. I tilknytning til kraftverket er det bygd dammer i elva ovenfor Kistafossen, og det gikk trerør herfra og ned til kraftverket.

På bygdetunet Brekka står fjøs, stall, våningshus, stabbur, vassbrønn (med hus over) og låve/redskapshus, figur 8. Alle bygningene er fra 1800-tallet og i tømmer, bare redskapshuset kan være noe yngre. I tilknytning til tunet står også ei smie og et sommerfjøs. En av få bygninger som ikke hører til det opprinnelige tunet, er Jenshaugstuggu, som er flytta hit i forbindelse med etableringa av bygdetunet. I lia på nedsida av vegen står tre intakte høyløer i tømmer, som alle hører til Brekka. Det er rester av flere veger i området rundt Brekka, både fra 1800-tallet og eldre. En rest av en gammel hulveg går parallelt med riksvegen, et stykke nord for denne, fra Brekka og østover mot Ås. Denne er også pilegrimsled. Den gamle

riksvegen går dessuten nord for bygdetunet, som en noe gjenvokst grusveg. Ved myra ovenfor Brekka finnes mange kullmiler, noe som forteller om lang tids aktivitet i området.

Figur 8. Småbruket Brekka er i dag bygdemuseum for Tydal og består i hovedsak av 1800-tallsbygninger, alle i god stand. Tunet er mye besøkt om sommeren, og her holdes dyr og arrangeres omvisning.

Mellom Brekka og Svelmo er det steingard, men denne er i stor grad nedgrodd av lauvskog. På Svelmo (det vestre bruket) er nyere/moderniserte bygninger, mens det på Svelmo Midtre er gamle bygninger fra ca. 1810, med trønderlån, fjøsbygning og stabbur. Her står også ei smie og et sommerfjøs (tilhørende Svelmo Nedre) og nedenfor tunet tre høyløer. De to nederste, som er tømra, står ennå. Det øverste, som er i reisverk og er nyere, er imidlertid falt ned.

I tilknytning til tuna på Lian og Sollien står et sommerfjøs på hvert av bruka. I lian nedenfor er det ei eldre høyløe på Lian og to på Sollien. Også på Svelmo (det østre bruket) står ei høyløe. I tilknytning til engstykket like ovenfor vegen her, finnes tre høyløer som alle er til nedfalls. På husmannsplassen Marken (under Åsgård Vestre) er det bare ruiner igjen av hus, fjøs, høyløe med mer.

På Østeraunet er det som nevnt gjort funn fra steinalderen og nedenfor Svelmo Midtre finnes spor av en boplass fra yngre steinalder. Bosettinga her har trolig sammenheng med at her var vadested over elva.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Området ligger i et dallandskap med elva Nea som et sentralt element i dalbunnen. Øst for Brekka er elva nokså smal og lita, før den kaster seg ut i Kistafossen. Fossen er i seg selv et flott landskapselement i området. Like nedenfor fossen renner elva sammen med elva Hena. Herfra er Nea breiere og renner rolig nordvestover, til den møter Lødløja og vider seg ennå mer ut på sin ferd vestover.

Dalsidene er nokså lave og slakke, slik at landskapet føles nokså åpent. Dalsidene er for det meste kledd av granskog, og her er en rekke skogsveger, seterveger og lignende innover i terrenget. Dette gjør marka svært lett tilgjengelig. Høyere oppe når terrenget opp i atskillig høyde, med de nakne fjella som en litt fjernere ramme rundt landskapsrommet.

Vest for Brekka er dalbunnen flat og med relativt lite variasjon. Landskapet her er mer storskala og det er lett å få oversikt over området. Fra og med Brekka og østover er landskapet mer småskala, mer variert og mindre oversiktlig. Her er bratte skråninger ned mot elva på begge sider, men med gårder kun på nordsida. De bratte skråningene gjør at det er vanskelig å få overblikk fra riksvegen, som ligger på toppen av bakkene.

Bygdemuseet på Brekka, som også er kommunens tusenårssted, er mye besøkt om sommeren og har åpent de fleste dager. Den gamle hulvegen har status som pilegrimsled og brukes noe til turgåing. Det er også lagt til rette en kultursti i området, der det er mulig å oppleve mange ulike kulturminner fra ulike tidsepoker. At bygdetunet ligger så sentral, bidrar i stor grad til å gjøre området lett tilgjengelig.

Like nedenfor Kistafossen er det dessuten laget til en fiskeplass for handicappede. Elva har en god ørretstamme og det blir solgt mange fiskekort, blant annet er det en del svensker som drar på fiske hit.

Inngrep og trusler

Det er foretatt få inngrep i området som ikke har tilknytning til jordbruksdrifta. Det største inngrepet står riksvegen for, der den går rett gjennom jordbruksarealet på gårdene, og gjør særlig mye av seg på Aune. Ved Brekka skjærer den seg dessuten inn i berget og deler tunet fra store deler av innmarka, som ligger nedenfor vegen. Dette har en uheldig virkning for helheten i gårdsmiljøet her. På Svelmo går vegen for det meste ovenfor jordbruksarealet og har derfor hatt mindre innvirkning på helheten.

To grustak finnes i området, et like nord for Hyttmoen og et like nord for vegen ved Anumoen. Sistnevnte er godt synlig fra vegen, mens det første er mindre synlig. Om man kjører Åsdalsvegen utgjør dette imidlertid et svært negativt landskapselement.

Museumsbygningen like nedenfor Brekka bryter med den tradisjonelle byggeskikken i området og utgjør slik et fremmedelement i landskapet. Campingplassen ved Brekka er et annet inngrep, og her står noen campinghytter. Plassen går imidlertid godt inn i terrenget og gjengroing gjør at den i dag gjør lite ut av seg.

Gjengroing og forfall av verdifull, gammel bygningsmasse er i dag de største truslene mot områdets kulturlandskapskvaliteter. Mange av de bevaringsverdige bygningene/tuna i området er i forfall og står i fare for å gå tapt, særlig gjelder dette høyløene, smiene og sommerfjøsa. De gamle bygningene er en viktig del av kulturhistoria og i stor grad det som gjør området så interessant.

Gjengroinga er med på å skjule verdifulle kulturlandskapselementer som høyløer og steingarder, samtidig som elva blir mindre framtrædende som landskapselement. Det er gjerne de mest verdifulle arealene som gror igjen først, sett fra et kulturlandskapsperspektiv. Marginale arealer og kantsoner bidrar til en variert og spennende opplevelse av landskapet, samtidig som de har et langt høyere artsmangfold enn fulldyrka mark.

Oppsetting av moderne eneboliger og driftsbygninger/redskapshus, uten rot i den tradisjonelle byggeskikken i området, er også en aktuell problemstilling her. Dette i likhet med mange andre jordbruksgrunder.

Vurdering av området

Aune – Brekka – Svelmo er et interessant jordbruksområde i Tydal med svært mange bevaringsverdige bygninger, og et særlig stort mangfold når det gjelder høyløer og sommerfjøs. I området finnes Tydals eldste hus og det godt bevarte 1800-tallstunet på Brekka, som i dag er bygdetun. Biologisk sett er innmarka på Brekka svært interessant, da den i liten grad er påvirket av moderne driftsformer og har et høyt artsmangfold, blant annet med brudespore. I tillegg finnes flere andre arealer med preg av natureng.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Sammenhengen mellom jord og bygningsmasse er det som skaper helhetlige og særlig verdifulle kulturlandskap. Derfor er det viktig at både bygninger og kulturmark ivaretas og sees i sammenheng.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i området Aune – Brekka – Svelmo, bør følgende arbeides med:

- Ta vare på bygningene og bygningsmiljøa i området, både de mange komplette, tradisjonelle gårdstuna og de mange småbygningene, som høyløer og sommerfjøs
- Hindre gjengroing av restarealer og kantsoner
- Skjømte arealene med gammel kulturmark slik at artsmangfoldet bevares
- Holde i stand noen av de gamle vegene

Flere av de flotte gårdstuna i området står tomme og til forfall. Uten at tuna/bygningene er i bruk, er det vanskelig å få tatt vare på dem. Om de brukes som fritidssted, til fast bosetting eller leies ut, sikres langt på veg at de blir tatt vare på. Det er likevel ikke til å komme fra at her trengs en betydelig innsats for å sette i stand bygningene. En særlig utfordring er driftsbygningene og uthusa, som ofte har gått ut av bruk også på flere av de bebodde gårdene.

Når bevaringsverdige bygninger skal settes i stand, bør dette gjøres slik at mest mulig av bygningene bevares – reparasjon fremfor full utskifting. Utvendig bør det gjøres minst mulig forandringer på bygningen. Innvendig står man friere, med unntak av på svært verneverdige/fredete bygninger. Utbedring med oppgradering av standard, kan muliggjøre å ta i bruk uthus/driftsbygninger som utleieboliger, i tilknytning til tilleggsnæringer eller lignende.

Høyløer og sommerfjøs begynner å bli sjeldne å se i landskapet mange steder, men her finnes fremdeles mange igjen. Det anbefales derfor at så mange som mulig av disse holdes i stand, og de som er mest synlige og har høyest alder bør prioriteres. Mer informasjon om istandsetting av bevaringsverdige bygninger finnes i vedlegg II til rapporten. Det kan søkes om midler til restaurering av bygninger gjennom SMIL-ordninga i kommunen.

Steingarden mellom Brekka og Svelmo bør tas vare på som det kulturminnet den er. For steingarder er det særlig viktig at de ikke gror ned, slik at de blir ødelagt og ikke lenger er synlige. Trær bør ikke få stå tett inntil steingarden, da røttene ellers kan forstyrre murens fundament. Det var før vanlig å gå over steingarden om våren og legge opp nedfalt stein. Når steingardene er i dårlig forfatning, trengs en mer omfattende restaurering. For mer

informasjon om både restaurering og skjøtsel av gamle steingarder, se vedlegg II til rapporten. Det kan søkes SMIL-midler til restaurering av steingarder gjennom kommunen.

Gjengroing er i dag en stor utfordring i kulturlandskapet, med stadig færre gårdbrukere og beitedyr til å skjøtte arealene. Det er derfor viktig å tenke over hvilke arealer man skal la få lov til å gro igjen, og hvilke som er viktige å ta vare på. Innenfor området er det særlig viktig å unngå at kantsoner, restarealer og lignende gror igjen. Disse arealene er gjerne positive for opplevelsen av landskapet og bidrar til variasjon. Om kantsonene gror igjen, forringes også utsikten i området, og elva skjules i dag mange steder av et tett kratt. Det anbefales at det tynnes langs Nea på hele strekningen forbi Aune-gårdene. Å synliggjøre elva vil være svært positivt for landskapsopplevelsen her. Spredte trær og treklynger bør imidlertid få stå igjen.

Gjengroing er særlig en utfordring på Heggneset og i lia ned mot elva i Svelmolian. Her er forholdsvis store arealer i ferd med å gå tapt. Dersom det er muligheter for å få tak i nok beitedyr, anbefales det at det settes i gang rydding av disse arealene. Dette bør gjøres i tråd med anbefalingene i vedlegg I.

Ut fra biologiske hensyn, er det særlig beitearealer som ikke er gjødslet, pløyd eller tilsådd i nyere tid som er viktige å ta vare på. Dette gjelder beitemarka på/ved Brekka, men også flere andre arealer. I lia nedenfor Brekka bør oppslag av lauvkratt og bartrær kuttes ned. Hesten tar lauvkratt i svært liten grad, og det bør derfor ryddes en del for hånd. Det er også en fordel om en del av de helt gjengrodde arealene ryddes for bar- og lauvskog. Grana forsurer jordsmonnet, og er ikke ønskelig på artsrik, gammel slåttemark. Om jordsmonnet er surt der det ryddes bort gran, kan det spres aske for å heve pH-verdien.

Det er viktig at alt avkappet materiale fjernes ved ryddinga, som bør foregå i henhold til anbefalingene i vedlegg I. I haugen ved selve bygdetunet bør hagemarkspreget bevares, men det kan med fordel tynnes i undervegetasjonen og ryddes noe skog der det er grodd igjen (særlig mot sørvest). Alle arealene i tilknytning til Brekka bør skjøttes etter anbefalingene i vedlegg I, det vil blant annet si uten bruk av gjødsel. Arealet nedenfor riksvegen bør ikke beites med sau av hensyn til forekomsten av brudespore, da sauer har for vane å legge sin elsk på orkideer.

Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til inngjerding og rydding av arealer med gammel kulturmark, som beskrevet over. For de artsrike arealene på Brekka kan det i tillegg søkes *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark* gjennom den regionale miljøtilskuddsordninga (gjelder foretak som er berettiget produksjonstilskudd).

For å opprettholde god tilgjengelighet for allmennheten i kulturlandskapet, anbefales det å holde i stand noen av de gamle vegene. Skilting og merking bør inngå som en del av denne skjøtselen. Gamle veger bør kun settes i stand for ferdsel til fots, og bør ikke gruses opp i for stor grad. Det bør også lages en plan for oppfølging av ryddinga, da det ellers bare vil gro til igjen. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til slike tiltak. Ordninga omfatter blant annet istandsetting av gamle veger, etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i vedlegg II til rapporten.

Ved å gjøre kulturlandskapet mer tilgjengelig, blir det mulig å oppleve det for flere mennesker i lokalmiljøet og utenfra. Da økes også viljen til å ta vare på det. Det anbefales derfor mer utstrakt bruk av skilt og informasjonstavle med kart og litt opplysninger om området. Små informasjonstavler kan også plasseres i tilknytning til interessante punkter

langs de gamle vegene. Dette vil være med på å gi en større totalopplevelse for besøkende. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil tilsvarende være vanskelig å se verdien i kulturlandskapet dersom man ikke kan noe om det.

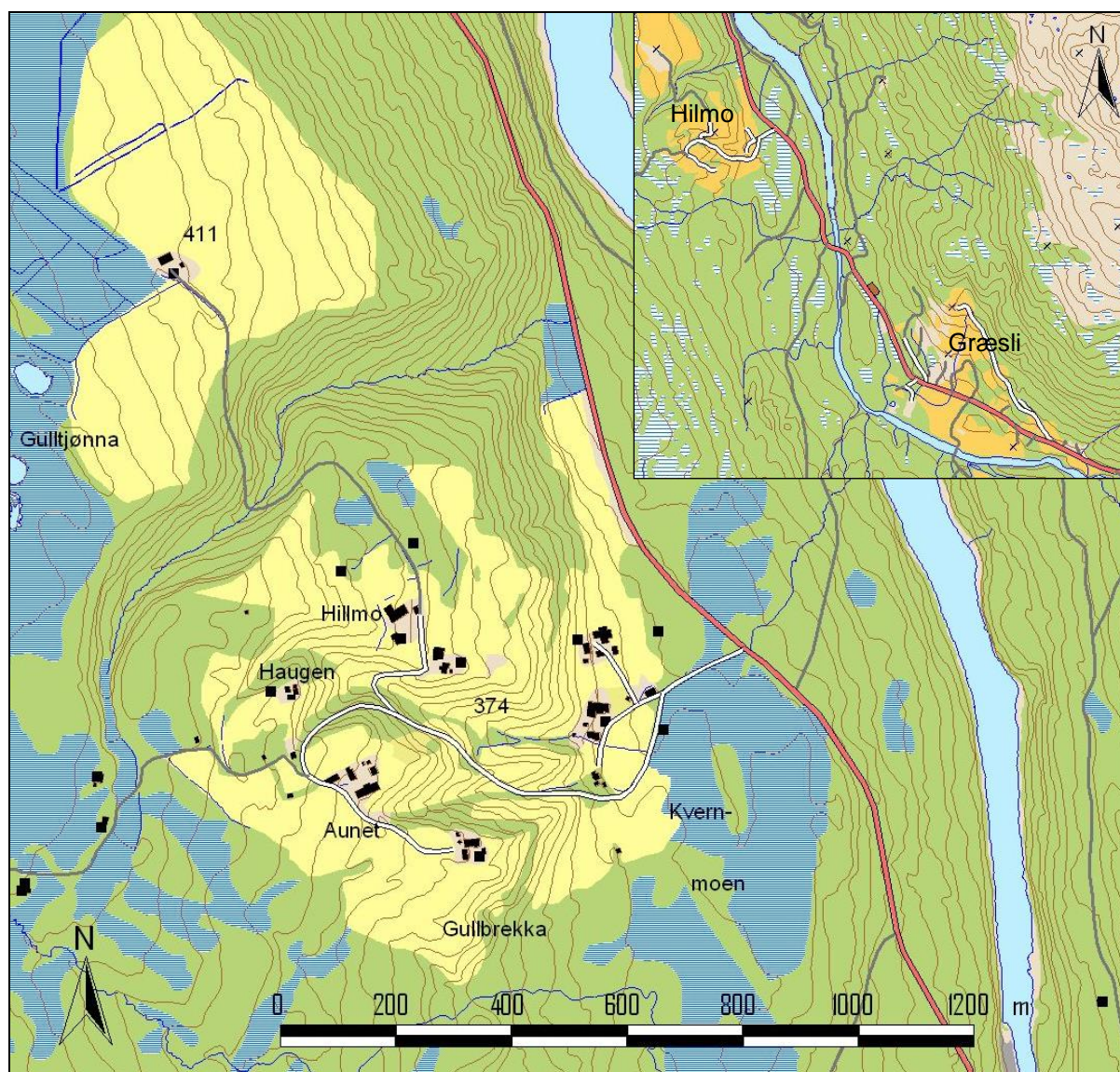
3 Hilmo og Græsli

Befart: medio juli 2005

Hoh.: 275-415 m

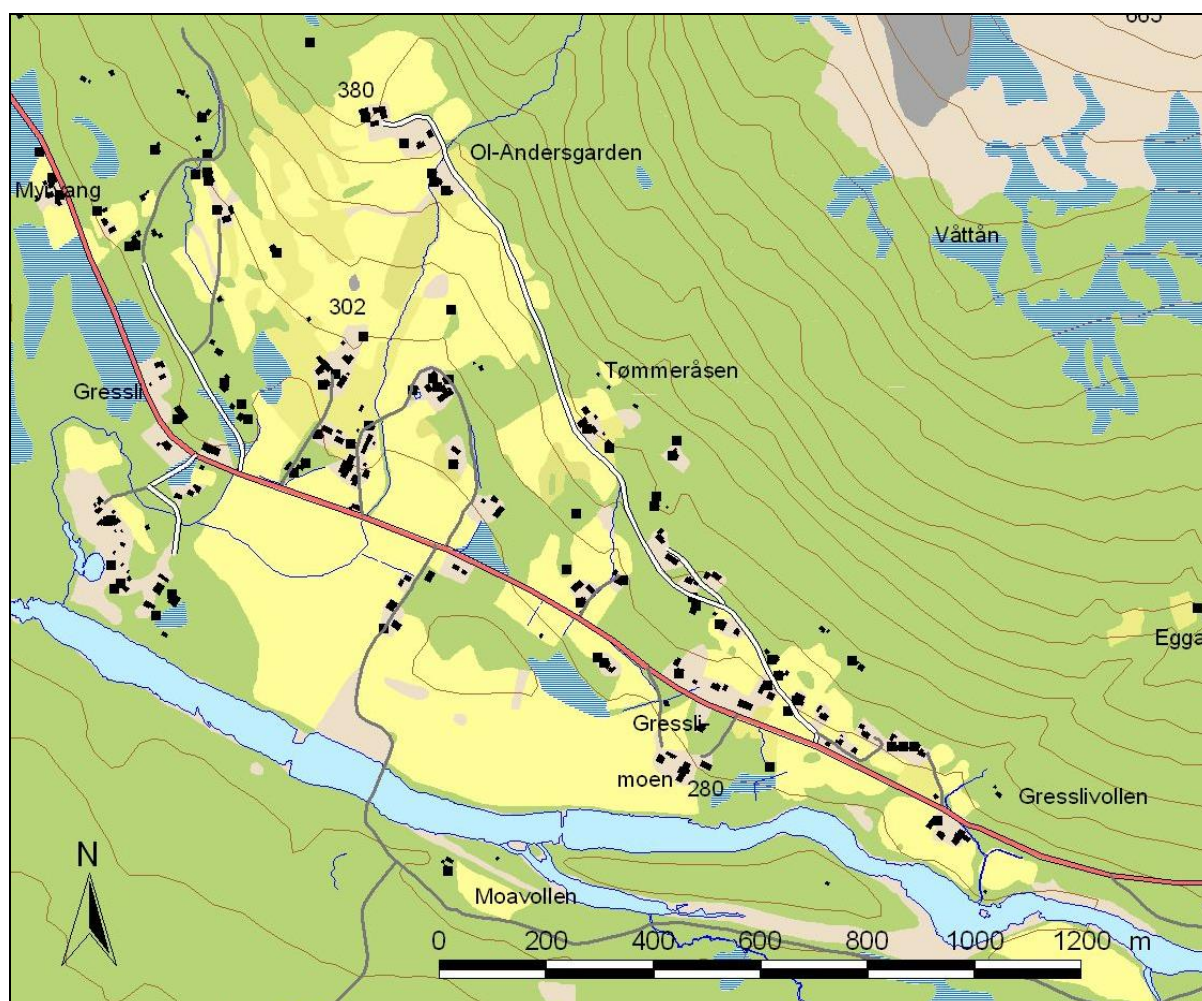
Beskrivelse av området

Hilmo og Græsli er to gårdsgrender som ligger i Neadalen vest i Tydal. De ligger atskilt fra hverandre, men er bundet sammen av riksvegen og elva Nea som går forbi dem begge (på sørsiden for Græsli, på nordsiden for Hilmo), figur 9 og 10. Begge grendene er klart avgrenset og ligger omgitt av skogterreng. Græsli er sørvendt, mens Hilmo ligger mer østvendt til. Mens Hilmo har et kupert ravelandskap med mange hauger og bekkedaler, er Græsli mer jevnt skrånende ned mot riksvegen i sør. Mellom riksvegen og elva ligger det på Græsli dessuten et flatt jordbruksareal. I begge grender finnes rester av gammel kulturmark og her er en rekke bevaringsverdige bygninger.

Figur 9. Kart over Hilmo. Innfelt: Hilmo ligger østvendt i lia ned mot Nea, mens Græsli ligger sørvendt. Kartdata: Geovekst GV-L 0900.

Figur 10. Kart over Græsli. De mest interessante arealene befinner seg i lia nord for vegen. Areala sør for vegen er stort sett oppdyrket i nyere tid. Kartdata: Geovekst GV-L 0900.

Berggrunnen i begge områdene består av grønnstein og grønnskifer med lag av kvartskeratofyr (NGU 2006). Grønnstein og grønnskifer er lettforvitrelige og næringsrike bergarter som gir et godt jordsmonn (miljolare.no 2006). Dette gir grunnlag for en frodig plantevekst, der også mer kravstore arter kan trives. Jordbruksarealene i områdene er for det meste knyttet til et tykt dekke av morenematerialer, men øverst oppe på Græsli blir dekket gradvis tynnere og berggrunnen kommer stedvis frem i dagen. Flata mellom riksvegen og elva på Græsli er dannet av elveavsetninger.

Nåværende og tidligere drift

Både Hilmo og Græsli er tradisjonelle gårdsområder med gammel dyrkamark og eldre gårdsbygninger. Gårdene her er ennå i stor grad i drift, slik at dette er å betrakte som aktive gårdsgrender.

På Hilmo lå gårdene opprinnelig på bakkedroppene. Dette var naturlig, ettersom dette blant annet gjorde spredningen av husdyrgjødsel enklere. Flere av gårdene er imidlertid flyttet ned til bunnen av bakkene. Dette skjedde like før 1900-tallet, trolig etter utskifting av innmarka.

Bakkene i begge grendene var tidlig oppdyrket, og ble brukt til grasslått og med åkerlapper innimellom i de sydvendte bakkene, figur 11. Graset ble for det meste hesjet. Både på Hilmo

og på Græsli var det høyløer i bakkene, og høyet ble båret opp til fjøset når det skulle brukes. De fleste av disse løene har nå ramlet ned. Beitinga foregikk for det meste i utmarka, og det finnes flere steder sommerfjøs i utkanten av utmarka. Gårdene hadde også setrer, hvor dyra ble holdt om sommeren. Det ble imidlertid slutt på seterdrifta før siste verdenskrig.

Figur 11. De forholdsvis bratte, sydvendte bakkene var tidlig oppdyrket og har et godt jordsmonn. Gårdene på Hilmo (bildet) lå tidligere alle på bakketoppene, men i dag er mange av dem flyttet ned. De slakeste partiene blir slått, mens de bratteste bakkene (helt i framgrunnen) blir beitet.

På Hilmo er det i dag slutt på beitinga i den nære utmarka. I utmarka lenger unna, der setrene ligger, er det beiterett hos Thomas Angells stiftelse. Denne utnyttes i dag i liten grad, men de siste 10-15 åra har det likevel beitet kyr på Movollen og Hyllingsvollen. Dette ha ført til at landskapet har blitt åpnere igjen, men det er lite som er igjen av setrene, både når det gjelder setervoll og bygningsmasse. Alle bruka på Hilmo er i stedet med på ei nyere fellesseter.

Det er grodd mye igjen i områdene, særlig gjelder dette den nære utmarka, altså arealene like utenfor innmarka. Dette beror blant annet på at det i dag er langt færre dyr på gårdene. Før var det dessuten både kyr, sauer, geiter og hest som beitet på alle bruka. I dag beites i stedet på mer marginale innmarkarealer (bratte og ulendte), som ikke lenger er hensiktsmessige å slå. Disse endringene i beitemønster har ført til endringer både i landskapets åpenhet og i artsmangfoldet.

Det var tidligere flere husmannsplasser i områdene. Noen av disse er skilt ut fra hovedbruka og er i dag selvstendige enheter, mens andre husmannsplasser er nedlagt og med få synlige spor etter seg i dag.

Tidligere var det kvernsteinsbrudd flere steder i området ved Hilmo. Steinen ble bearbeidet til ferdige kvernsteiner på Kvernmoen på Hilmo, derav gårdsnavnet. Det finnes også noe tømmer i området, og utmarksressursene er generelt gode. Utmarka ligger imidlertid under Thomas Angells stiftelse.

På Hilmo er det i dag tre omtrent lite store bruk som er i drift med melkeproduksjon. Alle disse bruka har en melkekvote på rundt hundre tonn i året, og gårdene driver generelt mye samarbeid. Et fjerde bruk her driver økologisk kjøttproduksjon. De andre bruka her er nedlagt som driftsenheter, men det aller meste av jorda er i drift. Nord for Hilmo-gårdene er dessuten en del nydyrkete arealer. Nesten alle de bratte bakkene på Hilmo blir beitet av sinkyr og ungdyr.

På Græsli er det fem gårder i drift, alle med melkeproduksjon, figur 12. Dette er Græslimoen, Græslivollen, Perhanshagen, Jonilsgarden og Jensgarden. Både Oleandersgarden og Sersjantgarden ble lagt ned rundt midten av 1970-tallet. Også på Græsli er det en del nydyrkete arealer, og disse befinner seg for det meste på flata mellom elva og riksvegen.

Figur 12. Det er melkeproduksjon på flere av gårdene både på Hilmo og Græsli (bildet). Dette gjør at det meste av jorda ennå holdes i hevd, også med beitedyr.

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i jordbrukslandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst i områder hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensyn til vårt biologiske mangfold.

Utmarka rundt gårdene er for det meste grodd igjen og er ikke undersøkt nærmere. Den mer marginale innmarka holdes ennå i stor grad i hevd med beiting og få arealer er i gjengroing. Det meste av det som beites er gjødslet og derfor lite interessant med tanke på biologisk mangfold. Interessante arealer er likevel undersøkt både på Hilmo og Græsli.

I bakken nedenfor og like øst for tunet på Gullbrekken på Hilmo, var det inntil ikke altfor lenge siden slått med slåmaskin og delvis ljå. Siden midten av 1990-tallet (eller tidligere) er her imidlertid beitet. Arealet har nok vært gjødslet, men i mindre grad. På et ca. 3 daa stort areal finnes her interessante kulturmarksarter som prestekrage, blåklokke, kvitmaure, gulaks, kvitkløver, engkvein, ryllik, småengkall, kjerringrokk, engfrytle og raudsvingel. Arter som også trives i beitet kulturreng, som marikåpe, stemorsblom, engsyre, engsoleie, timotei,

Figur 13. Øst for Gullbrekken på Hilmo er et areal som ennå har preg av slåtteng, med arter som prestekrage, blåklokke, kvitmaure og småengkall.

Figur 14. Utkantene av den gamle kulturmarka på Sersjantgarden er grodd til med ungsog, men det fortsatt mange åpne arealer med et stort innslag av lyskrevende arter igjen her.

raudkløver og grasstjerneblom ble også registrert. Sølvbunke er vanlig, men her er dannet svært få tuer og arealet har fremdeles et tydelig preg av slåtteng, figur 13.

Et forholdsvis stort areal (ca. 23 daa åpen mark) med gammel kulturmark finnes i lia vest for Sersjantgården på Græsli. Den tidligere slåttemarka (nå ugjødslet beite for ungdyr og sinkyr) er bratt og sørvendt og er relativt grunnlendt med berg i dagen flere steder. Marka er vekslende tørr til frisk. Her finnes typiske kulturmarksarter som blåklokke, ryllik, prestekrage, gulaks, raudknapp, engfrytle, kvitmaure, engkvein, raudsvingel, harerug, bleikstarr, legeveronika, tveskjeggveronika, fuglevikke, kvitkløver, nattfiol, småengkall, gjeldkarve, følblom, blåkoll, jonsokkoll, kvitbladtistel, karve, kattefot, markjordbær og vårpengeurt.

De flatere partiene i beitemarka er mer næringsrike og har et friskere jordsmonn. Her er innslag av næringsrik gammeleng, med høgt, tett gras. Disse arealene er trolig sammenfallende med det som tidligere var åkerlapper for kornproduksjon. Samlet sett fremstår arealet som ei svært interessant gammel kulturmark/natureng. Området har også noen treklynger innimellom, delvis med store, gamle bjørketrær som bør tas vare på. Lauvskogen i ytterkant av kulturmarka er grodd til i senere tid, hovedsakelig med bjørk og osp. Dette er et areal på ca. 28 daa som tidligere må ha vært slåttemark. Feltsjiktet her har ennå et stort innslag av lyskrevende arter, noe som gjør det mulig å tilbakeføre arealet til åpen natureng, figur 14.

Den tresatte haugen like ovenfor Sersjantgarden har "alltid" vært tresatt, og er trolig en gammel havnehage. Denne er på ca. 10 daa, men er ikke undersøkt nærmere.

Mellom Tømmeråsen og Oleandersgården er det to små arealer med gammel kulturmark (til sammen ca. 4 daa) som ligger tett inntil vegen, på østsiden av denne. Arealene er gjengroende og delvis relativt nylig tilplantet med gran. Marka er tørr og noe grunnlendt,

og her finnes interessante kulturmarksarter som nattfiol, prestekrage, blåklokke, småengkall og gulaks. I tillegg er her gjengroingsarter som einer, mjørdurt, skogstorkenebb og geitrams.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veier, bruer og lignende.

Figur 15. Tunet på Haugen består av gamle tømmerbygninger som alle er i brukbar stand. Tunet representerer en eldre tunform enn det som er vanlig i området i dag.

Hilmo utmerker seg med et høyt antall gamle bygninger og tun som er forholdsvis godt bevart. Her ser man tydelig utviklinga av trøndertunet/firkanttunet, siden her finnes spor fra flere forskjellige tidsepoker. Dette i seg selv er et interessant historisk dokument. På bruket Haugen står et gammelt tun som i dag er museum, figur 15. Her finnes de eldste bygningene i området, og de representerer en tunntype som var vanlig på 17-1800-tallet med hellafte, ukledde bygninger og atskilt fjøs og låve (ulike bygninger for ulike funksjoner). På Gullbrekka står et typisk 18-1900-tallstun der fjøs og låve er bygd sammen i én stor bygning, men der fremdeles flere av småhusa (stabbur, eldhus osv.) står tilbake, her også det nedfalte gamlefjøsset. Dette er den tunntypen som vanligst forbindes med det typiske trøndertunet. Dessverre er tunet i dag i forfall. De øvrige tuna i området representerer dagens tun (etterkrigstida) med flere moderne bygninger og løsere organisering. Fremdeles står likevel enkelte av de gamle bygningene bevart, men uten eller med endret funksjon.

Det nevnte museumstunet, Haugen, har fått restaurert fjøsbygningen med nytt tak og noe nylaft. Det er også satt inn nytt "understell" på stabburet. Bygningene er i dag i forholdsvis god stand, men trenger likevel noe vedlikehold. Her er også flyttet ned ei seterstue som står like ovenfor tunet.

På Aune står et stabbur fra 1700-tallet, som nok er en av de eldste bygningene i bygda. Det har tidligere blitt flyttet flere ganger. Det er delvis innkledd på grunn av fare for at tømmeret skal råtne. Å kle inn bygningene slik var også vanlig tidligere.

Et sommerfjøs står fortsatt igjen mellom Aune og Gullbrekka. Dette er i framskredent forfall. I og nedenfor bakkene står her igjen noen høyløer, blant annet et på Gullbrekka (i framskredent forfall) og et på Kvernmoen (noe skeivt, men i forholdsvis god stand). På Kvernmoen er det tatt vare på ei gammel smie, figur 16. Pipa er borte, men bygningen har fått nye takåser og blekkplater på taket. Innvendig er grua bevart. I Kvernbecken er det spor etter kvernhus, dessuten finnes rester av en dam i tilknytning til dette. Det var også sag her, og

Figur 16. Det står mange gamle bygninger igjen både på Hilmo og på Græsli. På Kvernmoen på Hilmo står denne gamle smia, som nylig har fått reparert taket.

det finnes bare så vidt synlige spor av dette i dag (blant annet grop i en stein etter akslingen til sagbladet). Saga var trolig eldre enn kvernhuset.

Figur 17. Denne bautaen er reist ved et myntfunn, med mynter fra ca. 1090. Fra bautaen er det flott utsikt over bygda.

Ved Kvernmoen står også ei bastu som ble bygd i 1945 med tilskudd fra sanitetsforeninga. Denne var felles for Hilmo-gårdene. Bygningen er utsatt for sig, og er i dag blitt noe skeiv. Taket er likevel tett, slik at bygningen er godt bevart.

En gammel veg går fra Hilmo og over til Græsli. Denne går langs hovedvegen, bare lenger oppe og over myra (forbi Kvernmoen).

På Græsli ble det av U.L. Vårfryd i 1978 reist en bauta ved et myntfunnsted i lia her (like ved vegen nedenfor Oleandersgården). Bautaen har påskriften: "Græslifunnet. Her ble det i 1878 funnet over 2200 mynter og en fugleformet spenne. Dette stammer fra ca. aar 1090". Pilegrimsleia går også forbi her, på vegen opp mot Sersjantgarden. Dette understreker den historiske dimensjonen i landskapet her.

De fleste tuna på Græsli er typiske trøndertun av firkanttypen som var vanlig rundt århundreskiftet 1800/1900. De mest tradisjonell tuna finnes på Græslimoen og Græslivollen, der den gamle bygningsmassen er godt bevart. Omtrent midt mellom disse gårdene finnes det nedenfor vegen en steinkonstruksjon som trolig er rest av ei kjørebrotte til ei høyløe.

Det står noen høyløer også på Græsli. Disse er alle av forholdsvis ny dato, og er i reisverk og originalt med blekktak. Bygningene er likevel bevaringsverdige og fremstår som positive elementer i kulturlandskapet i området.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Kulturlandskapet kan gi positive opplevelser av kultur, natur og landskap. Det gir ofte gode muligheter for utsikt, for turgåing og for gode bomiljøer. Kulturlandskapet i området Hilmo og Græsli er variert og interessant, og byr på både flotte bygningsmiljøer og interessante kulturmarker. Begge grendene ligger lett tilgjengelig like ved riksvegen.

Græsli er svært godt synlig fra vegen og det er lett å få oversikt over området. Langs vegen finnes i øst, mellom Græslivollen og Græsli, kuperte beitemarker ved vegen. Disse er med på å skape et variert og attraktivt landskapsbilde, og dyr på beite gir dessuten liv til landskapet. Beiting i de bratte bakkene lenger vest har samme virkning. Det er særlig fint at de bratte beitemarkene holdes i hevd, da disse er så lett synlige.

Hilmo-gårdene er knapt synlige fra vegen på grunn av skogvegetasjon. Hilmo er et bratt gårdsområde med et kupert ravinlandskap. Dette gjør at området har et ”småskalapreg” med stor variasjon i landskapselementer. I senere tid har det kommet opp langt flere små treklynger enn det var før, men dette har en positiv virkning på landskapsbildet, da det gir mer variasjon.

Inngrep og trusler

Det er foretatt relativt få inngrep i området som ikke er direkte knyttet til jordbruksdrifta. Det er dessuten foretatt svært lite bakkeplanering i områdene, slik at de gamle jordbruksarealene i stor grad ligger som før. Noen arealer er imidlertid nydyrket i senere tid og det er kommet til noen nyere gårdsveger.

Det tydeligste inngrepet er kommet i form av riksvegen, som går rett gjennom Græsli, men som er lagt utenfor Hilmo. Vegen er en skarp linje i landskapet som skiller seg kraftig ut, samtidig som den gjør områdene mer tilgjengelige. Kraftlinja går tvers over Hilmo, og fremstår som et fremmedelement i landskapet. På Græsli følger den riksvegen et stykke, før den krysser elva ved Græsli. Siden den i så stor grad følger vegen, fremstår den ikke som et så stort inngrep som på Hilmo.

Bygningsmessig er det ingen fritidsboliger inne i områdene, men her er satt opp en del eneboliger (først og fremst på Græsli) som bryter med det tradisjonelle bygningsmiljøet i området. En del driftsbygninger og redskapshus med utradisjonell byggeskikk er også kommet til. For det meste fremstår likevel områdene som helhetlige gårdsgrender.

Truslene i området er i hovedsak knyttet til forfall av eldre bygningsmasse og gjengroing av kulturmark. Både på Græsli og Hilmo (men særlig sistnevnte) finnes mange bevaringsverdige bygninger, hvorav en god del er i begynnende forfall, figur 18.

Figur 18. På Gullbrekka på Hilmo står tunet til forfall. Rundt trønderlåna er det kommet opp trær og kratt, og det er lenge siden bygningen har sett et malingsspann. Forfall utgjør en trussel mot mange av bygningene i området, og særlig gjelder det sommerfjøs og høyløer, bygninger som i dag ikke er i bruk.

Figur 19. Gjengroing, delvis også tilplanting, er et problem i de bratteste arealene i området. Da går både artsmangfold og opplevelseskvaliteter tapt.

Flere av gårdene i områdene er lagt ned, og mange arealer drives derfor som leiejord. Kortsiktige og usikre leieavtaler er en utfordring, da dette ofte gjør at drifta også blir kortsiktig. Et typisk problem på leiejord er at kantvegetasjonen årlig spiser seg inn over innmarka, da man ikke ser det forsvarlig å skjømte kantvegetasjonen skikkelig på leid jord. Når greinene som henger inn over innmarka blir lenger og lenger, fører dette til at man får slått kortere ut til kantene hvert år. Da gror det igjen.

Gjengroing av beitemark/gammel kulturmark er også en trussel mot områdets kulturlandskapskvaliteter, figur 19. På grunn av lavere dyreantall enn tidligere og at marginale arealer ikke lenger kan slås på hensiktsmessig måte, er det en del arealer som er utsatt for å gro igjen. De arealene som er registrert som gammel kulturmark er i stor grad utsatt for gjengroing og i tillegg avhengige av en bestemt type drift for å holdes i hevd. Gjødsling vil for eksempel være svært uheldig for artsmangfoldet på disse arealene.

Vurdering av området

Hilmo og Græsli er to helhetlige jordbruksgrunder som for det aller meste er i aktiv drift. Bygningsmessig er Hilmo det mest interessante området, med mange bevaringsverdige bygninger. Dessuten vises flere utviklingstrinn av trøndertunet, noe som gjør området interessant, særlig i lys av at det ene gårdsbruket er i kommunens eie som museumsgård. Vegetasjonsmessig er Græsli svært interessant, med store arealer med artsrik, gammel kulturmark, særlig øverst (lengst nordøst) i grenda.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Sammenhengen mellom jord og bygningsmasse er det som skaper helhetlige og særlig verdifulle kulturlandskap. Derfor er det viktig at både bygninger og kulturmark ivaretas og sees i sammenheng.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene på Hilmo og Græsli, bør følgende arbeides med:

- Ta vare på bygningene og bygningsmiljøa i området, slik at helheten bevares
- Unngå uheldige inngrep i områdene
- Hindre gjengroing av innmarksarealer, og særlig de artsrike arealene
- Forbedre tilgjengelighet og synlighet i områdene

På Hilmo er det særlig de helhetlige og interessante bygningsmiljøene på Haugen og Gullbrekken som står i fare for å forfalle, i tillegg til enkeltbygninger på de andre tuna. Om ikke disse tas vare på, vil store kulturlandskapsverdier her gå tapt. Særlig på Gullbrekken er det i tillegg interessant å se bygningsmassen i sammenheng med jorda som ligger rundt og som er en del av den helheten gården utgjør. Begge disse gårdene er i dag nedlagt, så utfordringene med å finne nytteverdi for bygningene og midler til ivaretakelse, er store. Det anbefales at tunet på Gullbrekken restaureres, det samme gjelder uthusa som finnes på de andre gårdene, som bastua, høyløa og eldhuset på Kvernmoen. Mer informasjon om istandsetting av bevaringsverdige bygninger finnes i vedlegg II til rapporten. Det kan dessuten søkes om midler til restaurering av bygninger gjennom SMIL-ordninga i kommunen.

På Haugen var det tidligere skigard rundt, og det anbefales derfor at denne rekonstrueres. I tillegg burde det slås minst en gang for året inne i tunet, da her ikke er nok tråkk til å holde graset nede, og det ellers vil gro igjen.

På Græsli anbefales det at høyløene, som finnes flere steder i innmarka, holdes i hevd. Disse bidrar til et variert og helhetlig kulturlandskap, og er på enkelte av gårdene en av få bygninger som står igjen fra den tradisjonelle drifta. Det anbefales også, både for Hilmo og Græsli, at det tradisjonelle firkanttunets oppbygging legges til grunn når det skal bygges nytt i tilknytning til tunet, og at den tradisjonelle byggeskikken videreføres. Mer om dette finnes i vedlegg II.

For å hindre gjengroing og tap av innmarksarealer, er det viktig at kantsonene skjøttes slik at ikke kantvegetasjonen brer seg innover innmarka. Disse bør tynnes og skjøttes i tråd med anbefalingene i vedlegg I til rapporten. Langsiktige leieavtaler kan også bidra til at arealene holdes i bedre hevd, noe som er en fordel både for utleier og leietaker. Marginale arealer, som i dag ikke er hensiktsmessige å slå, bør beites. For at kostnadene med gjerding ikke skal bli for store, kan man søke SMIL-midler gjennom kommunen til dette.

De arealene som over er registrert som gammel kulturmark, bør skjøttes uten tilførsel av gjødsel og, så langt som det lar seg gjøre, i tråd med den tradisjonelle skjøtselen. Beite som erstatning for slått kan aksepteres, men er ingen ideell løsning. Sambeiting med flere dyreslag kan bøte litt på dette. Skjøtsel av gammel kulturmark er beskrevet nærmere i vedlegg I til rapporten, der det også gis anbefalinger for dyretall. For det ca. 23 daa store arealet på Græsli, vil et passende antall dyr gjennom beitesesongen være 6-7 ungdyr i 6-18 måneders alder eller 3-4 eldre dyr. I dag beites dette sammen med arealer rundt, slik at dyretallet nok må være høyere.

Det gis nå *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark* gjennom det regionale miljøprogrammet for beiting eller slått av slike arealer (gjelder foretak som er berettiget produksjonstilskudd). Dette gjelder også det 3 daa store arealet på Hilmo. Det hadde vært svært interessant om en mindre del av disse arealene, og da de med tørrest jordsmonn, ble skjøttet ved slått (ljå eller tohjuls slåmaskin). Det gis da en høyere tilskuddsats enn om arealet beites.

Det kan være aktuelt å rydde de gjengrodde arealene med gammel kulturmark som ligger rundt de artsrike arealene på Græsli. Dette er tidligere åpen slåttemark (med enkelte spredte trær) som har grodd igjen. Disse arealene er en viktig del av helheten i området og har rester av et interessant arts mangfold. Det anbefales at arealene restaureres/ryddes i tråd med anbefalingene i vedlegg I til rapporten. Enkelte trær bør få stå igjen, der det tidligere også stod trær. Det er svært viktig at arealene følges opp med et hardt nok beitetrykk like etter ryddinga (som helst bør foregå om vinteren), slik at sprutveksten etter rydding blir eliminert. Det er dessuten viktig at alt avkappet materiale fjernes fra kulturmarka. Det anbefales at hele arealet med gammel kulturmark, både det som er åpent i dag og det som er grodd igjen, inngjerdes med permanent gjerde. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen både til inngjerding og rydding av slike arealer.

For at utsikten og tilgjengeligheten til områdene skal utvikles, foreslås det å vurdere å rydde skogkrullen som er mellom riksvegen og Hilmo. Da vil man få et fint blikk av kulturlandskapet her fra vegen. Det anbefales i så fall en uttynning der en del trær får stå igjen. For at dette skal være aktuelt bør arealet kunne brukes til beite.

Små informasjonstavler eller lignende vil være med på å gi en større totalopplevelse av kulturlandskapet i områdene. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil være vanskelig å se verdien i kulturlandskapet og de gamle bygningene som står der om man ikke kan noe om dem.

Tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen, og omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i vedlegg II til rapporten.

4 Husvold – Kirkvold – Fossan

Befart: Medio juli 2005

Hoh.: 375-528 m

Beskrivelse av området

Husvold – Kirkvold – Fossan er et område bestående av smågårder, beliggende sørøst for Ås, sentrum i Tydal kommune. Gårdene ligger ikke samlet i ei tett grend, men mer spredt utover landskapet med skogarealer innimellom, figur 20. Tre byggefelt, et næringsareal, et kraftverk og en skole ligger også innenfor området. I nord avgrenses området av elva Nea, og vestgrensa dannes av elva Tya. Elvene renner sammen nordvest i området, ved smågården Kløften. Fra nord til sør strekker riksvegen seg gjennom området, og danner for en stor del den østlige avgrensingen. Nord for kraftverket strekker områdegrensa seg imidlertid opp til Sellisjøen, der Sellivollen ligger. I området finnes både interessante bygningsmiljøer, gamle kutlurmarker og attraktive turmuligheter.

Berggrunnen i området består av grågrønn leirskifer med lag av metagråvakke (NGU 2006). Slike bergarter har et høyt innhold av næringsstoffer og er lettforvitrelige (miljolare.no 2006). De gir derfor grunnlag for en frodig plantevekst. Berggrunnen i området er imidlertid dekket av morenemateriale, slik at jordsmonnet ikke i så stor grad avspeiler næringsforholdene i berggrunnen (med unntak av på grunnlendte arealer). Berggrunnen i tilstøtende områder er imidlertid også preget av forholdsvis næringsrike og lettforvitrelige bergarter.

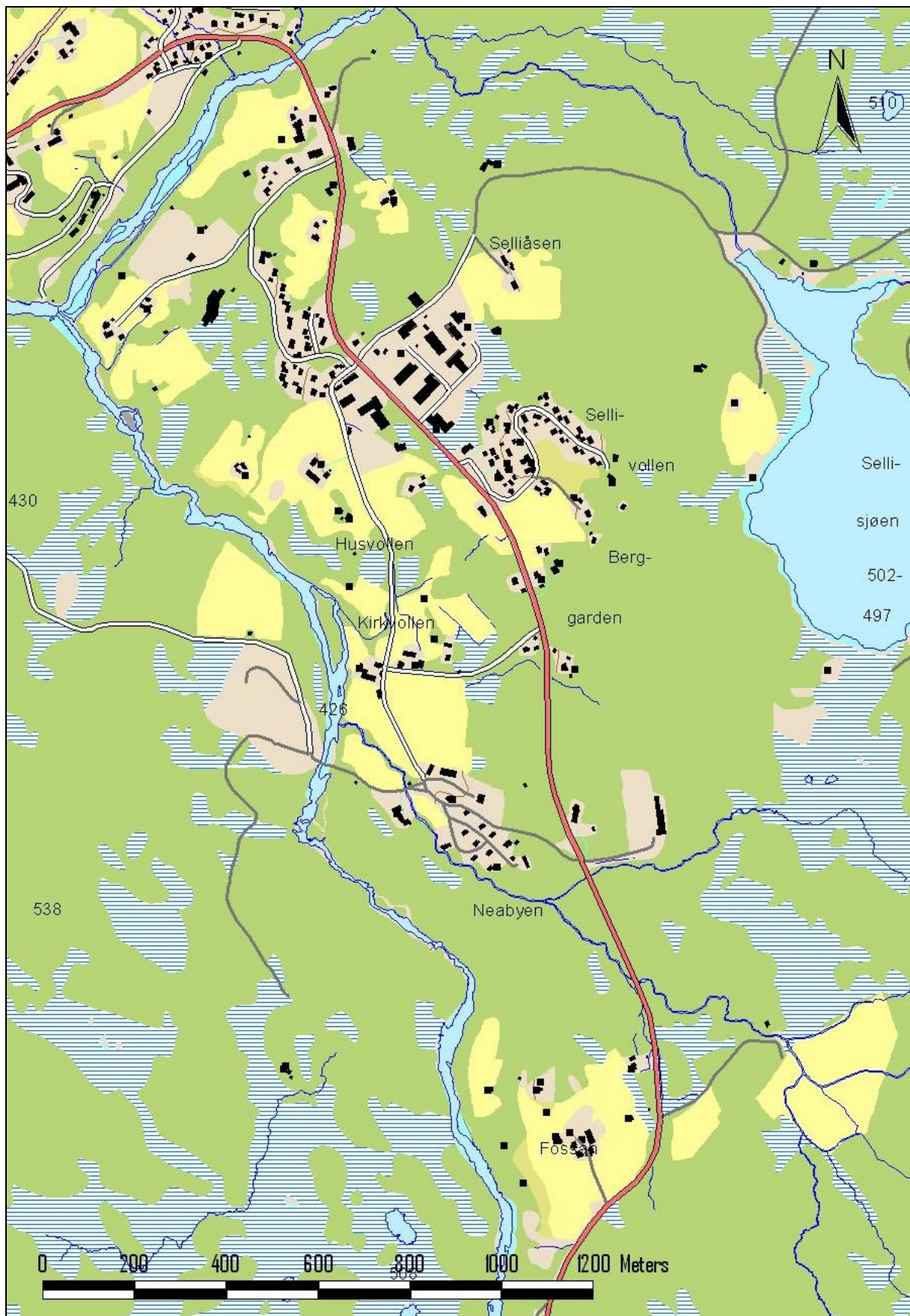
Nåværende og tidligere drift

Historia til området er svært gammel, og Kirkvold er et gammelt kirkested fra ca. 1200. Det var trolig ei lita stavkirke som stod her da. I dag er det bare spor av dette i utkanten av tunet på gården. Pilegrimsleia går også forbi her, og gjennom hele det aktuelle området. Gården Fossan er også gammel og nevnt allerede på 1300-tallet, i Håkon Håkonsen sin saga. På gården finnes også kullmiler og en gravhaug.

Under den tradisjonelle drifta var det mange ulike dyreslag på hvert bruk, noe det er slutt på i dag. Alle arealene rundt gårdene var tidligere slåttemark, blandet med små åkerlapper. I dag er de flateste arealene fremdeles slått, men det er slutt på åkerbruket. Mer marginale arealer brukes i dag som beite eller gror igjen. Om slåttarealet lå et lite stykke unna tunet, fantes det gjerne ei høyløe til å lagre høyet i. Det ble da fraktet til tuns på vinterføre. I området var det tidligere både kvern og sag.

Gårdene her har seter i Stuggudalen, og det var også mange utslåtter og høyløer i dalen. Om sommeren var det her dyra beitet, mens de gikk i utmarka nær gårdene vår og høst. Seterbruket og utmarkslåttene var tidligere et helt nødvendig næringsgrunnlag på gårdene, men har i dag mistet det meste av sin økonomiske betydning.

Gården Fossan lå brakk i perioden 1958-1978, men drifta ble tatt opp igjen og det ble samtidig bygd nytt hus og fjøs. Gården drives i dag med melkeproduksjon, som den eneste gården i dette området med storfe. De andre gårdene her som er i drift, er Skogum og Kirkvold, begge med sau. I tillegg er det fôrproduksjon på Husvold.

Figur 20. Kart over området Husvold - Kirkvold - Fossan. Kartdata: Geovekst GV-L 0900.

Bruk som er bebodd, men der jorda er bortleid, er Østtun, det vestre bruket på Kløften, Berggård Øvre, Sørliåsen og det østre bruket på Kirkvold. Det østre bruket på Kløften er i dag kun i bruk i fritidssammenheng. Nytrøa er et nyryddingsbruk fra ca. 1930, og Tyholt er en gammel husmannsplass under Husvold. Begge disse drives nå sammen med Husvold og er ubebodd. Det aller meste av innmarksarealene er ennå i drift, men det er en del gjengroing på mer marginale arealer og i den nære utmarka.

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i jordbrukslandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst i områder hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensyn til vårt biologiske mangfold.

Figur 21. Den gamle slåttemarka rundt ved husmannsplassen Tyholt er fortsatt for en stor del intakt. Her vokser blant annet arter som prestekrage og blåklokke.

En sauebeitet haug på Kirkvold ble undersøkt nærmere. Haugen har gammel kulturmark og her ble registrert kulturmarksarter som blåklokke, ryllik, gulaks, kvitkløver, småengkall, harerug, engkvein, engfrytle, prestekrage, legeveronika, gullris, jonsokblom og føllblom. Gjengroingsarter som gullris og skogstorkenebb ble også registrert, men disse hadde liten utbredelse.

Den gamle husmannsplassen Tyholt har fortsatt intakt kulturmark, figur 21. Det blir i dag beitet her, og deler av arealet har vært ryddet og er ikke særlig preget av gjengroing. Deler av den gamle innmarka er preget av et høyt næringsinnhold med store og grovvokste arter. Her er det blant annet mye sølvbunke. I et område rundt tunet finnes gammel kulturmark med typiske kulturmarksarter som prestekrage, blåklokke, kvitmaure, engkvein, gulaks, småengkall, raudsvingel og harerug. Dette arealer er interessant både i seg selv og som ramme rundt et tradisjonelt tunmiljø. Ved tunet står også et stort, gammelt tre.

De største arealene med gammel kulturmark i området finnes på Fossan. Den vestvendte skråningen mot elva består av gamle slåttarealer som delvis er gjengrodd, delvis i bruk som beite. De nordligste deler av skråningen, som ligger mellom Fossberget og det oppdyrka arealet nedenfor, består i dag av relativt tett skog med en god del gran. Her er også noe høgstaudebjørkeskog, der feltsjiktet domineres av tyrihjelms og andre storvokste urter og bregner.

Lenger sør er det generelt mer lysåpent og preget av hagemark med åpne arealer innimellom, figur 22. Her finnes ei rekke store bjørker og seljer i tillegg til en del gran. Marka er for det meste frisk, stedvis også fuktig. Det meste av arealet her har en vegetasjon bestående av arter

som flekkmarihand, kvitmaure, kvitbladtistel, bleikstorr, sølvbunke, skogstorkenebb, engsoleie, harerug, marikåpe, engsyre, ryllik, skogstjerne, marimjelle, skoggråurt, blåklokke, legeberonika, smyle, gulaks, tepperot, raudsvingel, engfrytle, blåbær, raudkløver, minneblom, firkantperikum, kjerringrokk, enghumleblom, slåttestorr, blåkoll og harestorr. I tillegg finnes her stedvis mer næringskrevende arter som raud jonsokblom, mjødurt og hundekjeks. Skråningene som grenser inn til enga ovenfor, har arter som fuglevikke, prestekrage, blåklokke, kvitkløver, øresveve og stemorsblom. Hele arealet har tydelig preg av gammel kulturmark, men bør ryddes noe.

Figur 22. Området mellom elva Tya og tunet på Fossan består av åpne partier som veksler med treklynger og enkeltstående trær. Store deler av arealet har preg av hagemark, men har trolig tidligere vært slåttemark med enkeltstående trær.

Lengst sør i denne skråningen er det et åpent engstykke som tydelig skiller seg ut. Her har vegetasjonen preg av næringsrik, fuktig gammeleng med mye sølvbunke.

Fossberget er en haug like nord for tunet på Fossan. Haugen har i dag preg av lysåpen beiteskog (bjørkehage) med flere store, gamle bjørketrær, noe selje og en del gran. Det finnes ei rydningsrøys på haugen, noe som tyder på at her har vært ryddet for slått. Arealet kan derfor ha vært i bruk som lauveng (slåttemark med spredte trær), men kan også ha vært havnehage. Her vokser arter som kvitmaure, gulaks, skogstorkenebb, prestekrage, blåklokke, smyle, engsoleie, marimjellme, maiblom, flekkmarihand, gullris, hårfrytle, fuglevikke, harerug, øyentrøst, tepperot og ryllik. Her er relativt lite lyng, men det finnes noe blåbær og skrubbær. I tillegg er det oppslag av rogn og osp, som kan være aggressive gjengroingsarter.

I skråningen sør for haugen finnes åpen beitemark. Den øverste og bratteste del av skråningen blir ikke gjødslet og bærer preg av gammel kulturmark, med arter som ryllik, føllblom, prestekrage, gulaks, engkvein, kvitkløver, legeberonika, blåklokke, blåkoll, tepperot, raudsvingel, småengkall, harerug og engfrytle.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende.

Den gamle husmannsplassen Tyholt er et av få komplette, gamle gårdstun som står igjen i denne delen av kommunen. Gårdsbebyggelsen er typisk for Tydal og alle bygningene er i tradisjonell byggestil. Tunet er imidlertid i begynnende forfall. Tyholt ligger under bruket Husvold, i likhet med det nedlagte nyryddingsbruket Nytrøa. Også her står et tradisjonelt og typisk tun for Tydal, med de opprinnelige bygningene fra ca. 1930. I likhet med Tyholt er bygningsmiljøet komplett, men i begynnende forfall.

På Kirkvold står to tradisjonelle tun med driftsbygning fra etterkrigstida. De ligger med et steinkasts mellomrom og utgjør en fin helhet, figur 23. Eldste delen av trønderlåna på det vestre bruket på Kirkvold er fra ca. 1815, med en nyere del fra ca. 1870. Like ved låven vises spor av den gamle kirka fra 1200-tallet. Det var trolig ei lita stavkirke som stod her den gang. I tilknytning til beitehaugen på Kirkvold står ei høyløe fra 1700-tallet. Den er i god stand, men trenger nytt tak. Sør for det østre bruket på Kirkvold står dessuten et sommerfjøs fra 1950-tallet.

Figur 23. På Kirkvold ligger de to tuna med et steinkasts mellomrom. Begge har tradisjonelle driftsbygninger fra etterkrigstida. Ved fjøset på det vestre bruket (til venstre i bildet) ligger det gamle kirkestedet.

I elva sør for Kirkvolden er det tufter av sag og kvern og rester av en inntaksdam bygd opp i tømmer, figur 24. Den siste saga som stod her ble bygd i 1899 og var i drift til ca. 1960, da elva ble regulert. Saga tilhørte Kirkvolden og Fossan i fellesskap. Det skal ha vært tre kverner til sammen på Kirkvold, Åsgardan og Østby. Fra 1917 og fram til krigen var det kommunal kvern her, og det er denne det vises rester etter i dag. Her var også en kraftstasjon, som var i drift i en 10-årsperiode fra ca. 1940. Det er også rester av en veg som gikk fram til kverna.

Figur 24. I elva er det rest av en inntaksdam i tømmer (bildet) i tillegg til at her var kvernbruk, sag og kraftverk.

sommerstue på gården på 1700-tallet, men disse er i dag borte. I begynnelsen av 1800-tallet var det 32 hus til sammen på bruket, inkludert flere høyløer. Stuelåna på gården er fra 1818 og er i likhet med stabbura i svært god stand. Det står også igjen et heimesommerfjøs, der det om sommeren ble holdt igjen ei ku for å dekke det daglige forbruket av melk. Bygningen har i dag fått tak av aluminiumsplater. For øvrig står her flere høyløer igjen på arealet mellom tunet og elva. Den største hadde låvebro med gjennomkjøring.

Berggård Øvre har flere tradisjonelle bygninger, men drifta er nedlagt og det er kommet opp flere nye bygninger her. Blant annet er her et tradisjonelt, lite tun med trønderlåna og fjøs som er lett synlige fra vegen. Det østre tunet her har et tradisjonelt stabbur som har fått aluminiumstak. Et svært forfalt, gammelt tømmerhus står like nedenfor her.

Sørliåsen har et tradisjonelt trøndertun med hvitmalt, gammel lån og umalt tømmerfjøs samt et nyere stabbur. Det ligger lett synlig ved Langdalsvegen. Lidarende er et nedlagt, lite bruk med rød- og hvitmaltede bygninger som står nær riksvegen. Skogum har et modernisert trøndertun der fortsatt det gamle stabburet står. Også dette ligger godt synlig ved vegen. De to tuna på Kløften er begge små, men har ingen spesielt gamle bygninger. Det samme gjelder Østtun.

På Fossan er den eldste bygningen fra 1694, og er et av tre stabbur som står på rekke her, figur 25. Det ble bygd stue, fjøs og

Figur 25. På Fossan står tre stabbur på rekke og rad. Det eldste skal være fra 1694. Trønderlåna som står her er fra 1818.

På gården ligger også rester av flere kullmiler ved elva vest for tunet. I utkanten av innmarka, sør på gården, ligger det en gravhaug. Denne er ganske stor, og det vokser flere store bjørker her. Haugen er ikke avmerket med rune-R på økonomisk kartverk. Den gamle vegen over gården er det fortsatt spor etter nord for tunet. Sør for tunet er marka oppdyrket og sporene forsvunnet. En nyere veg går helt nede ved elva, og det er denne vegen som når har blitt merket som pilegrimsled.

Gamle Stugudalsvegen gjennom området går fra Skogum og sørover mellom skolen og Østtun. Videre fortsetter den over Husvollen og Kirkvollen i retning Fossan. Fra byggefeltet og sørover til Fossan er vegen gammel, men ennå i god stand. Fra Fossan fortsetter vegen mot Stugudalen. Det er denne vegen som i dag er merket som pilegrimsled, og den fortsetter over til Herjedalen i Sverige.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Området Husvold – Kirkvold – Fossan har et interessant kulturlandskap med enkeltgårder og små gårdsklynger liggende spredt utover. Dette gjør landskapet variert og gir muligheter for utforskning. Mange veger gir lett tilgang til området og bidrar til at kulturlandskapskvalitetene er tilgjengelige for mange. Her finnes både gamle, bevaringsverdige tun, arkeologiske kulturminner, spor etter sag og kverndrift og en gammel kirketomt. I tillegg byr området på et variert terreng med både åpne arealer og skogkledde arealer. Elva er et stemningsskapende element som også bidrar til variasjon i landskapet.

Pilegrimsleden, som går gjennom hele området, byr på en variert og interessant turopplevelse. Ved Fossan følger leden elva, men er i stor grad visuelt atskilt fra denne ved en tett skogrand av gran. Opplevelsen av rennende vann utgjør ellers en positiv landskapsopplevelse, som kan sanses både med syn og hørsel. I overkant grenser leden til et stort område med gammel kulturmark med hagemarkspreg, noe som gjør det svært interessant å ferdes her. Få steder er det så lett å komme nær innpå de gamle, artsrike kulturmarkene.

Litt lenger nord følger leden et oppdyrket areal som blir slått, og her er landskapet derfor mye åpnere. Gamle høyløer ligger synlig flere steder ved Fossan, og gjør ferden spennende. Fra Fossan og nordover går leden gjennom et skoglandskap som delvis er beitet. Kraftlinja som krysser vegen utgjør et brudd med helheten, men samtidig er kraftgata et åpent rom som bidrar til utsikt. Videre går leden gjennom et byggefelt til Kirkvold. Her vil man gå rett forbi tuna på disse flotte gårdene, og samtidig kunne se det gamle kirkestedet. Mellom Kirkvold og Husvold er det igjen et lite skog- og myrareal, og på Husvold treffer man på det gamle tunet på Nytrøa. Tyholt er dessverre ikke synlig fra leden. Videre må man følge vegen forbi skolen og Østtun, til gangvegen som begynner ved Skogum. Herfra er det gangveg inn til Ås.

For kjørende er det særlig Fossan, Skogum og smågårdsmiljøa Lidarende, Østtun og Berggård som er synlige. Det er ellers grodd en del igjen langs vegen, slik at her ikke er så god utsikt over området. Landskapet oppleves derfor best fra gamlevegen.

Langdalsvegen fører fram til Sellisjøen, og man passerer her gårdsmiljøet i Sørliåsen på vegen. Sellisjøen er regulert, men er ellers et lett tilgjengelig vann som ligger omgitt av lett turterreng, dog med en del myr. Det går veg et stykke langs både vest- og østsiden av vannet, med Sellivollen liggende på vestsiden. Vegen går ellers videre innover i terrenget herfra.

Inngrep og trusler

Det er foretatt en hel del inngrep i området, noe som har sammenheng med områdets beliggenhet nær kommunesentrum i Tydal. Den sentrale plasseringen gjør i tillegg at området har stor betydning for mange og er lett tilgjengelig, og inngrepene har derfor særlig uheldig virkning.

Det største inngrepet er næringsarealet som ligger øst for Husvold. Her står flere store bygninger/haller som gjør mye ut av seg, og som utgjør et markant brudd med jordbrukslandskapet. I tillegg ligger det et kraftverk mellom Kirkvold og Fossan, men på østsiden av riksvegen. Dette gjør at det ikke påvirker kulturlandskapet her direkte. Noen næringsbygg ligger også like ved Skogum, og mellom Kløften og Østtun ligger Tydal barne- og ungdomsskole samt en idrettsbane.

Det er tre byggefelt i området, som alle utgjør et markant brudd med jordbrukslandskapet. Det ene ligger mellom Østtun og Husvold, det andre ved Berggård og det tredje like sør for Kirkvold. Lite dyrka mark har gått med til utbygging, og hovedtyngda av bebyggelse er lagt utenfor selve gårdene. Derfor er gårdsmiljøa ennå godt bevart.

Den store kraftlinja, som går fra kraftverket og vestover, utgjør et svært dominerende inngrep i landskapet og fremstår som et negativt landskapselement, figur 26.

Figur 26. Kraftlinja er et av flere tekniske inngrep i området som gjør mye ut av seg, og som fremstår som negative landskapselementer.

Det er foretatt noe granplanting i området, blant annet like vest for skolen. I tillegg er en del arealer grodd igjen med naturlig lauv- og barskog. Blant annet er skogen ved den gamle saga vokst opp i løpet av de siste 40 åra. Også langs vegen er det grodd mye igjen, og Fossan, Lidarende, Østtun og Skogum er ikke så altfor godt synlige lenger, figur 27. Deler av strekningen fremstår vegen derfor som en grønn korridor.

Figur 27. Gjengroing er i ferd med å hindre all utsikt fra vegen, her ved Lidarende.

En del gammel kulturmark er grodd igjen, både på Fossan, Kirkvold og Husvold samt på de fleste av de mindre bruka. Gjengroing utgjør ennå en stor utfordring for kulturlandskapet i området, og dersom det ikke gjøres noe, vil den bare bli tydeligere i årene som kommer.

Forfall av bevaringsverdige bygninger utgjør en svært stor trussel mot kulturlandskapsverdiene i området. Både på Tyholt, Nytrøa, Berggård, Sørliåsen m.fl. er store deler av den gamle, bevaringsverdige bygningsmassen i begynnende forfall. Det samme gjelder høyløer og andre småbygninger i området. Om ikke noe gjøres, vil store bygningsverdier gå tapt i løpet av ikke så altfor mange år.

Vurdering av området

Husvold – Kirkvold – Fossan er et svært interessant kulturlandskap med både gamle, verdifulle kulturmarker og bevaringsverdige, tradisjonelle bygningsmiljøer. I tillegg finnes flere arkeologiske kulturminner i området. Området ligger sentralt og lett tilgjengelig like sør for Ås, kommunesenteret i Tydal. En gammel veg og pilegrimsled går gjennom hele området, og bidrar til at de mange kvalitetene i kulturlandskapet er lett tilgjengelige.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Sammenhengen mellom jord og bygningsmasse er det som skaper helhetlige og særlig verdifulle kulturlandskap. Derfor er det viktig at både bygninger og kulturmark ivaretas og sees i sammenheng.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i området Husvold – Kirkvold – Fossan, bør følgende arbeides med:

- Sikre ivaretagelse av de bevaringsverdige bygningene og kulturminnene.
- Sette i stand og holde i hevd gammel kulturmark, slik at gjengroing hindres.
- Forbedre synligheten over området ved å rydde både langs riksvegen og pilegrimsleden.
- Legge bedre til rette for opplevelse av kulturlandskapet/bedre tilgjengeligheten.

Det haster å få gjort noe med mange av de verdifulle bygningene som nå er i begynnende forfall i området. Det anbefales særlig at det komplette og helhetlige tunet på Tyholt settes i stand, da dette er det mest bevaringsverdige bygningsmiljøet i området. Ellers er høyløer og sommerfjøs noe som bør satses på å ta vare på, da dette er de bygningene som er mest utsatt for å bli stående til forfall. Når bevaringsverdige bygninger skal settes i stand, anbefales det at dette gjøres slik at mest mulig av den opprinnelige bygningen bevares og at det ikke gjøres utvendige endringer på bygningen. Den beste forsikringen for at en bygning skal bli tatt vare på, er at den brukes til noe. Det er derfor en utfordring å finne nye bruksområder, som for eksempel utleie. Mer om istandsetting av bevaringsverdige bygninger finnes i vedlegg II til rapporten. Det kan dessuten søkes SMIL-midler gjennom kommunen til utbedring av slike bygninger.

For de arkeologiske kulturminnene i området, som kirketomta på Kirkvold og gravhaugen og kullmilene på Fossan, anbefales det at disse skjøttes slik at de holdes åpne, da gjengroing fører til at de forringes. Det bør utarbeides en plan for restaurering/skjøtsel av alle slike arealer.

I utgangspunktet bør all tre- og buskvegetasjon på kulturminner fjernes. Gravhaugen er i stor grad gjengrodd med både eldre og yngre trær. Det anbefales at busker, trær og andre høyvokste planter fjernes ned til torvlaget og trær på haugen sages ned. Det er viktig at man ikke prøver å fjerne røtter og lignende, da dette kan skade kulturminnet. Etter hvert som haugens utkant kommer fram måler en inn haugens sikringssone i et 5 meter bredt belte fra ytterkanten og gir dette arealet samme behandling som haugen. Målet er at haugen med nærmeste omgivelser skal kunne framstå som den gressvokste/torvkledde haugen dette opprinnelig var, med arr etter gamle inngrep synlige som del av kulturminnet. I tillegg skal området inntil haugen være ryddet slik at en har god oversikt over haugens overgang mot omgivelsene. Videre anbefales det årlig slått både av gravhaugen og av kirkestedet, eventuelt beiting, fortrinnsvis med lette dyr. Arealene bør ikke tilføres gjødsel.

Når det gjelder kullmilene, anbefales det at skjøtselen avgrenses til å rydde trær og kratt fra å etablere seg på dem. Også her er det viktig at røtter og lignende ikke forsøkes fjernet. Om man er i tvil om skjøtselen av slike kulturminner, bør man ta kontakt med kulturminneforvaltningen hos fylkeskommunen for å forsikre seg om at skjøtselen er i tråd med deres tilrådinger. Se ellers vedlegg II for nærmere opplysninger. For arkeologiske kulturminner på innmark gis det årlig tilskudd til skjøtsel gjennom det regionale miljøprogrammet (gjelder foretak som er berettiget produksjonstilskudd). Forutsetningen er at kulturminnet er registrert på Økonomisk kartverk eller i offentlige register og arkiver.

For nyere kulturminner, som rester av bygninger og anlegg (for eksempel sagbruket og kvernbruka), anbefales det at eventuell skjøtsel avgrenses til å hindre gjengroing og sikre tilgang gjennom å holde stiene/vegene frem til dem åpne. Restene bør ellers få stå som de er.

De arealene som er registrert som gammel kulturmark tidligere i rapporten, er svært interessante og bør absolutt tas vare på. Dette gjelder arealer på Tyholt, Kirkvold og Fossan. Arealet på Kirkvold er i forholdsvis god stand, og trenger ikke restaurering. På Tyholt er også det meste av arealet i god stand. Disse arealene bør skjøttes med beiting eller slått i tråd med anbefalingene i vedlegg I, det vil blant annet si uten tilførsel av gjødsel. Ved beiting bør beitetrykket være høyt nok til å sikre at vegetasjonene er godt nedbeitet om høsten.

På Fossan er noen arealer i god stand, mens en del er såpass gjengrodd at de bør restaureres. Dette gjelder særlig Fossberget og lia mellom elva og den dyrka marka.

Fossberget bør restaureres med tanke på skjøtsel som beite. Dette arealet var trolig tresatt tidligere, noe de gamle trærne her tyder på. Det anbefales derfor at de store, gamle trærne bevares, og at det også tenkes på foryngelse av disse. Marka bør ryddes for oppslag av småtrær og busker, og det er viktig at alt avkappet materiale i forbindelse med ryddinga fjernes og brennes/komposteres. Restaureringa og skjøtselen bør utføres i tråd med anbefalingene i vedlegg I til rapporten. Selv om arealet kan ha vært slått, anbefales det her beiting som skjøtsel, dette fordi arealet er forholdsvis vanskelig å slå. Arealet bør inngjerdes slik at man får et tilstrekkelig høyt beitetrykk til at de lyskrevende artene bevares i vegetasjonen og at det ikke blir liggende igjen dødgras ved sesongens slutt. Arealene i

sørskråningen av haugen bør beites sammen med selve haugen. Det er viktig at arealene ikke tilføres gjødsel.

Lia mellom elva og den dyrka marka på Fossan bør settes i stand etter de samme anbefalingene som for Fossberget. Det arealet det er mest aktuelt å utføre rydding på, er fra sørkant av enga som ligger på flata nede ved elva og sørover til gravhaugen. Også her bør de store, gamle trærne få stå, og det er først og fremst de yngre trærne og krattet som bør ryddes. Det anbefales at alt av gran fjernes fra arealene med gammel kulturmark, dette gjelder også Fossberget. Gran fører ofte til en forsuring av jordsmonnet, noe som ikke er ønskelig. Der grana har stått kan det være nødvendig å spre aske for på en skånsom måte heve jordas pH. Etter rydding er det viktig at man følger opp med et sterkt nok beitetrykk, ellers vil man ikke oppnå ønsket effekt. Det anbefales gjerne at arealet settes i stand bit for bit, slik at man kan gjøre seg litt erfaringer under vegs og dermed lettere tilpasse skjøtselen. For råd om skjøtsel, problemarter og lignende, se vedlegg I.

Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til rydding av arealer med gammel kulturmark. Arealene som er beskrevet som gammel kulturmark i kapitlet om biologisk mangfold, kan dessuten søke årlig *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark* gjennom det regionale miljøprogrammet (gjelder foretak som er berettiget produksjonstilskudd).

Flere steder i området er det grodd igjen langs vegen, noe som hindrer utsikt over det flotte kulturlandskapet. Det anbefales derfor at det ryddes langs enkelte strekninger. Dette er blant annet aktuelt ved Fossan, Østtun og Lidarende. Like nord for tunet på Skogum er det et granfelt som hindrer utsikt over området fra broa. Dersom dette hadde blitt åpnet, ville man fått en helt annen opplevelse av området, både for gående og kjørende.

Langs pilegrimsleden burde det vært åpnet mot elva ved Fossan, slik at elva blir en større del av landskapsopplevelsen her. Langs leden fra Fossan til byggefeltet på Kirkvold, er det kommet opp en del treskudd i vegen og det vokser innover fra kantene. Det anbefales at vegen holdes åpen, for eksempel med bruk av beitepusser i selve vegbana. Kantene bør trimmes, for eksempel med bruk av ryddesag.

For å legge bedre til rette for opplevelse av kulturlandskapet, anbefales det at det i større grad settes opp skilt/informasjonstavler som forteller om kulturlandskapet og kulturminnene i området. Dette vil være med på å gi en større totalopplevelse for besøkende. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil tilsvarende være vanskelig å se verdien i kulturlandskapet dersom man ikke kan noe om det. Slike tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen. Ordninga omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i vedlegg II til rapporten.

Det anbefales også at det etableres en kultursti i området med utgangspunkt i skolen, og at dette utføres i samarbeid med skoleverket. Et forslag til trasé kan være skolen – Tyholt - Nytrøa – Kirkmoen – Kvernfossen – Fossan, og tilbake igjen. Mellom skolen og Tyholt kan man delvis bruke lysløypa som allerede ligger her. Mellom Tyholt og Nytrøa går det en gammel, delvis oppmuret veg som kan brukes. Resten av vegen brukes pilegrimsleden. Slik oppnår man å få flere til å se verdien av kulturlandskapet, og de gamle gårdsmiljøene her kan være gode utgangspunkt for undervisning og læring. Det forutsettes at et slikt opplegg gjøres i samarbeid med de berørte grunneierne i området.

5 Kilder

Kilder på internett

miljolare.no 2006. Nettverk for miljølære. I miljolare.no [online]. Tilgang:

<http://www.miljolare.no> [Sisert 08.03.2006].

NGU 2006. Berggrunnsgeologidatabasen. I Geologi for samfunnet [online]. Tilgang:

<http://www.ngu.no/kart/bg250/> [Sisert 08.03.2006].